

ROMAN HOLEC*

Szlovákia a Csehszlovák Köztársaságban¹

1 1918 októberének vége történelmi mérföldkő jelentőségével bír. Ezek az októberi napok nem csak az I. világháború végét, hanem a csehek és szlovákok számára egy új állam kezdetét is jelentették. Egy olyan országét, amely ezután majdnem „végigkísérte” őket a teljes 20. századon. Annak ellenére, hogy az évszázad végét már nem élte meg, megteremtette az alapokat ahhoz – legalábbis a szlovákok számára biztosan –, hogy méltósággal folytassák útjukat a történelemben a közvetlen jelenkorig. Csehszlovákia születésnapja ezért az újkori szlovák történelem kezdete volt, és tekintettel a megelőző kontextusra, mesébe illően boldog befejezésű történetként lehet rá tekinteni. Egyetlen háború előtti politikai alternatíva sem számolt hasonló céllal – vagyis az önállósággal –, de még a háború alatt sem merült fel a legmerészebb álmódzóban sem, hogy ilyen irányt vehetne az események alakulása az ezeréves Magyarország romjain.

A turócszentmártoni deklarációval 1918. október 30-án a szlovák politikai elit a pártok és felekezetek fölötti, össznemzeti Szlovák Nemzeti Tanácson keresztül kinyilvánította csatlakozását a csehekkel közös államhoz. Bár csak a prágai események² után két

* Roman Holec (1959) szlovák történész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (HÚ SAV) munkatársa.

¹ Jelen írás a *Dějiny a současnost* 2018/7. számában jelent meg *Slovenský krok do neznáma. Diletantismus, naivita, poctivost vs. předvídavost, pragmatismus, vypočítavost?* [Szlovák lépés az ismeretlenbe. Diletantizmus, naivitás, becsületesség vs. előrelátás, pragmatizmus, számítás?] címmel. A szerzőnek ezúton is köszönjük, hogy hozzájárult tanulmánya magyar nyelvű közléséhez, továbbá, hogy képanyagot is adott a cseh és szlovák szövegekhez.

² A Csehszlovák Nemzeti Bizottság október 28-án mondta ki Prágában a független Csehszlovákia megalakulását.

nappal tették ezt meg, de az ottani történések ismeretének hiányában. Másként szólva, a turócszentmártoni gyűlés résztvevőit csak az „mentette” meg a történelemtől, hogy Ivan Dérer és Milan Hodža nem értek oda időben, hogy beszámoljanak a legfrissebb eseményekről. Igaz, ez a körülmény a Deklarációt sokkal jelentőségtelegebb fényben tünteti fel, így a szlovák képviselők hittétele az új köztársaság mellett még értékeesebb.

Ennek a valóban államférfiúi lépésnek azonban volt egy komoly hibája is. Nem hagyott időt arra, hogy Szlovákia helyzetét és feladatait a jövőbeli államban végiggondolják. Amennyiben ezt a mentális felkészületlenséget (amelyet jól szemléltet a Szlovák Nemzeti Párt elnökének, Matúš Dulának a párt titkos tanácskozásán elhangzott, a történelmi pillanathoz nem illő megnyilatkozása, vagy Ferdiš Juriga képviselő szervilisen lojális publicisztikája 1918 folyamán)³ összevetjük a még csak tervek szintjén létező állam részletekbe menően kidolgozott cseh gazdasági terveivel, akkor nemcsak a cseh politikai elit érettségéről kapunk tanúbizonyságot, hanem arról is, hogy az mennyire előrelátó, pragmatikus és számító volt... A jelzők megválasztása az értékelő személy egyéni álláspontjától függ. A szlovák politika érettségéhez pedig olyan jelzők társíthatók, mint a dilettantizmus, a naivitás vagy a becületesség. A választás megint csak nézőpont függvénye, de ha politikáról beszélünk, akkor nem lehetnek illúzióink sem annak jellegéről, sem pedig praktikáiról.

A cseheknek ebben a tekintetben döntő előnyük volt. Hiszen a cseh gazdasági és pénzügyi elit már 1918 nyarán, a szlovákok jelenléte nélkül megalapozta a leendő állam (a cseh birodalom!) gazdasági programját. A koncepció jellege és megvalósítása – a Bécstől való gazdasági függetlenedés folyamata, a gazdaság irányításának átvétele a csehszlovák állam által, a nosztrifikáció („honosítás”),⁴ a nagybirtokok és latifundiumok kisajátítása, a

³ Juriga kinyilvánította Magyarország iránti lojalitását, felszólalt az ország felosztása ellen, és tagadta a csehekkel való szövetkezés értelmét.

⁴ Az 1920-ban elfogadott nosztrifikációs törvény alapján a csehszlovák állam felszólíthatta az ország területén működő vállalatokat, hogy helyezték át Csehszlovákia területére külföldön lévő székhelyüket és vezetésüket. A nosztrifikációval egy időben került sor az értékpapírok „repatriációjára” is, a tulajdonviszonyoknak a hazai vállalatok javára történő megváltoztatása céljával. Mindezek az intézkedések Csehszlovákia gazdasági önállóságát voltak hivatva megerősíteni.

vasutak és fegyvergyárak államosítása, a bányatársaságok kényszerigazgatása – azonban nem vette kellőképpen figyelembe a szlovák gazdaság realitásait, sem annak bizonyos jellemzőit. Szlovákia az említett program 86 paragrafusa közül csak kétszer, marginális összefüggésben került megemlítésre. A kialakuló negatív következmények lehetővé tették, hogy a gazdasági problémákat a későbbi években különböző politikai szereplők saját politikai céljaik érdekében ragadják meg és használják ki, ami végeredményben már alapításának első éveitől kezdve gyengítette a fiatal köztársaságot.

A Csehszlovákiában egyesülő, két gazdaságilag egyenlőtlen alakulat mintha kicsiben a Monarchia hasonló szerkezetű államalakulatára emlékeztetett volna. A gyengébbik fél gazdasági emancipációs törekvéseit ebben az esetben is dezintegrációs jellegűként és végső soron károsként jellemezték, és politikailag felhasználták, sőt kihasználták, mégpedig mindkét oldalon. A háború utáni időszakban objektív és szubjektív tényezők sora akadályozta a két gazdaságilag különböző rész gyorsabb integrációját, főként mivel Szlovákiának programszerűen a köztársaság agrárfüggelékének avagy éléskamrájának a szerepét szánták. A közös gazdálkodás kiegyensúlyozottságának hiánya és több vitás kérdés megléte ahhoz vezetett, hogy a szlovák közegben a rendszeres osztrák–magyar gazdasági egyezkedésekre hivatkoztak, miközben azok léggöréről és következményeiről mintha már meg is feledkeztek volna. A szlovák politika autonomista vonulata már 1921 novemberében Ludovít Labaj indítványával a Csehszlovák Köztársaságon belüli önálló vámterület és dualista gazdasági berendezkedés követelését tűzte ki célul.

Szlovákia Csehszlovákián belüli államjogi helyzetének tisztázatlansága lehetőséget adott a politikai zsarolásra az autonómiapárti blokk részéről, illetve a Pittsburgi egyezményre való hivatkozásra – vagy pedig mindkettőre egyszerre. Az a tény, hogy a szlovákkérdés teljes húsz esztendőn keresztül politikai harcok tárgyává vált, vagy a cseh politikusi elit mentális kudarcáról tanúskodik, vagy arról, hogy a Csehszlovákián belüli nemzeti kérdés túsul ejtette a szlovákokat, vagy pedig, hogy a szlovák politikusok leragadtak ennél a témánál. Mindezek következtében a nemzetiségi kérdés megoldáskeresésének traumája tartósan destabilizálta a belpolitikai helyzetet, és külpolitikailag is gyengítette a köztársaságot.

A cseh oroszlán a magyar kapu előtt. *Borsszem Jankó* (Budapest), 50, 44. sz. (2604) 1917. november 4.

Az államfordulat idején még senki sem számolt hasonló turbulenciákkal. Teljesen más dolgok élveztek prioritást. Míg Prágában órákban mérték a fordulat idejét, Csehországban és Morvaországban napokban, a határvidéken, főként a Szudéta-vidéken pedig hetekben, addig Szlovákiában csupán elkezdett kibontakozni a politikai, diplomáciai és katonai küzdelem az új államhoz való csatlakozásért, bár annak határaitól nemegyszer egymásnak ellentmondó elképzelések éltek. A köztársaságnak még bizonyítania kellett Szlovákiában az életképességét, ami politikai bölcsességet, diplomáciai tapintatot, katonai határozottságot és kellő meggyőző képességet igényelt.

A szakolcai átmeneti kormány megalapítása, az egyes nemzeti tanácsok és nemzeti gárdák létrehozása, a zsidóellenes fosztogatások, a Szlovákia Teljhatalmú Minisztériumának a létrehozása, Pozsony elfoglalása, a valutareform, amely a felkészületlen és tájékozatlan embereket megfosztotta megtakarításaiktól, a budapesti forradalom és a magyarokkal vívott katonai összecsapások, a Magyar és az eperjesi Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása, a szlovák területen folytatott nagyszabású hadműveletek, amelyeket fosztogatások és számos területen a katonák és a civil lakosság elleni atrocitások kísérték, a rendkívüli állapot, az új helyzet súlyos szociális következményei, a feszültség és az összecsapások a demarkációs vonalon – ez jellemezte az új állam első két viharos évét.

Így tehát az új állam elfogadása a lakosság részéről egyáltalán nem volt egyszerű. Az emberek elsősorban nyugalmat akartak, amiben a háború utáni első években egyáltalán nem volt részük. Az emberek szociális biztonságra vágytak, amit az új állam nem biztosított nekik. A bonyodalmakkal teli munkálkodás az új állam alapjain és a közeljövő iránt érzett bizonytalanság összezavarták a lakosságot, és fogékonyá tették a hatékony Csehszlovákia-ellenes propagandára.

A fentiekből kifolyólag Szlovákia lakossága rendkívül ambivalens érzelmekkel viseltetett az új állam iránt. A politikai elit nem tudta elhinni, hogy a magyar autokratikus rendszer és a magyar állam romokban hever, és hogy váratlanul új korszak köszöntött a szlovákokra. Az evangélikusok lelkesen fogadták, mivel a cseh–szlovák nyelvi közösség és a közöttük fennálló sokoldalú együttműködés mély gyökerekkel rendelkezett. A csehekkel való államjogi egyesülésre történelmileg a hosszú közeledés időszakának logikus beteljesedéseként tekintettek. A katolikusok ugyan pozitívan tekintettek az új államra és az új berendezkedésre, de nem rejtették véka alá aggályait a szekularizált cseh társadalommal való együttélés és a katolikusellenes tendenciák kapcsán. A magyarok a kezdetektől fogva elutasították a köztársaságot, mivel egyik napról a másikra a domináns nemzet pozíciójából kisebbségi helyzetbe kerültek, ettől pedig politikai és vagyoni elnyomásra számítottak. Kiváráo vagy elutasító álláspontot foglaltak el a németek és a zsidók, akik a magyar állammal szemben hagyományosan lojálisak voltak, az államjogi változásokkal pedig bizonytalan és kiszámíthatatlan helyzetbe kerültek, hasonlóan meghatározható kilátásokkal. A kisszámú ruszin elit számára a csehszlovák megoldás csak az egyik lehetőség volt, ezért kivárt, mit hoznak a további fejlemények.

A lakosság széles rétegei nem vettek ténylegesen részt az államjogi viszonyok megváltoztatásában, minderre inkább bizalmatlanul és félelemmel tekintettek. Az 1918. októberi döntés a Monarchiától való elszakadásról és a köztársaság megalapításáról a politikai elit döntése volt. Azok a vádak, hogy miért nem a nép döntött népszavazással vagy egyéb hasonlóan demokratikus módszerrel, hitelüket veszítik, ha belegondolunk, hogy kinek a szájából hangzottak el. Ha az a magyar, arisztokratikus, álliberális elit használta ezeket manipulációihoz, amely emberemlékezet óta elképzelhetetlennek tartott más döntési módszert, mint a rendi érdekek mentén megkötött folyosói alkukat egy nem demokratikus

választott parlamentben, akkor az egésznek több mint komikus volt a kicsengése. Amikor Apponyi Albert gróf és más arisztokraták vagy Wekerle Sándor és további, a háborús területi igények által diszkreditált személyek a demokratikus intézményeket emlegették – most, hogy kezdett forróvá válni a talpuk alatt a talaj –, nyilvánvalóan csak szerepet játszottak a céljaik érdekében.

A születő Csehszlovákia a győztes pozíciójában volt, minden lapot a kezében tartott, miközben a magyarok a legyőzött nemzet pozíciójában kétségbeesetten próbáltak minél többet megőrizni a könnyelműen eltékozolt és rossz gazdaként kezelt apai örökségből. Az 1848–49-es forradalom tanulságát, amikor a nem magyarok túlnyomó többsége szembeszállt a magyarokkal, még a háború alatt sem vonták le, az önreflexió pedig a nullával volt egyenlő. Vagy ha mégis, akkor tendenciózusan és álságosan, de mindenképpen túl későn. Nem csoda, hogy a nem magyar elitek körében a centrifugális tendenciák váltak uralkodóvá. Mindenki távozni akart, a megoldások azonban gyakran kétségesek voltak. Hol húzódtak a reális követelések határai? A csehszlovák politikai elit elképzelései széles skálán mozogtak – Masaryk csallóközi magyarokkal kapcsolatos aggályaitól⁵ egészen a Salgótarján környéki barnaszén-lelőhelyekre és a miskolci iparvidékre formált túlzottan mohó, maximalista igényekig.

⁵ Tomáš Garrigue Masaryk, Csehszlovákia első elnöke tartott még egy erős kisebbség – a németek mellett – és egy kompakt magyar terület kialakulásától az új államban, ám a Csallóközhez és a dunai határhoz ragaszkodók – a szlovákok, a maximalista Edvard Beneš külügyminiszter, a csallóközi magyar aktivisták, az előljárók és az utolsó pozsonyi főispán, Bartal Aurél – végül meggyőzték a térség integrációjának szükségességéről.

Magyarellenes szórólap: „Ne féljeteK, gyermekek, anya megvéd benneteket!”

A határok népszavazással történő kijelölése nem volt eleve kizárt – ellenkezőleg, Burgenlandban, Karintiában és máshol is éltek ezzel a lehetőséggel. Miért nem alkalmazták hát népszavazást Szlovákia területén (pontosabban a Felvidéken, mivel ezt a fogalmat csak nehezen adták fél a birtokos és arisztokrata magyar „demokraták”)? A demokratikus Csehszlovákia miért utasította el már a kezdetektől keletkezésének legdemokratikusabb legitimációs módját? Egyszerűen azért, mert jól tudta, milyen eredményre vezetett volna Szlovákiában egy ilyen népszavazás. Az emberek még nem voltak „politikailag érettek”, a magyar viszonyokból fakadóan nem rendelkeztek semmilyen politikai tapasztalattal, hogy egy ilyen bonyolult kérdésben rájuk lehessen bízni a döntést. Ez részben igaz volt – ráadásul éppen véget ért egy közel öt éves világháború, az emberek létbiztonsága megingott, és mindenki teljesen természetesen békére és stabilitásra vágyott. Ezt paradox módon éppen a történelemmé váló Magyarország kínálta nekik, miközben az új államot a bizonytalanság és félelem övezte. Elvégre emberi tulajdonság inkább a járt utat választani a járatlanért, és természetes, hogy hatott a háború előtti élet és szokások iránti nosztalgia, főként pedig, hogy féltek mindentől, ami új és még kipróbálatlan. A

diszkontinuitás sokkal érzékenyebben érintette az embereket, akik inkább a folyamatosságra tekintettek – a jelentős változások dacára – logikus lépésként. Az, hogy fejest akarjanak ugrani az újba és az ismeretlenbe, főként egy ilyen hosszú és kimerítő háborús kataklizma után, többnyire ellenkezett az emberi természettel.

Az új államnak már a megalakulását követő első hónapokban rendkívül komplikált volt a léte Szlovákiában, ráerősítve a meglévő félelmekre. Az első konfliktusok az érzéketlen cseh katonákkal (a templomok lóistállókként történő felhasználása, kelyhes zászlók kifüggesztése, erőszakos rekvirálás stb.) csak erősítették a Csehszlovákia-ellenes propaganda által gerjesztett ellenállást és a negatív előítéletet. Éppen ezért nagy volt a jelentősége a pozitív, felvilágosító propagandának, amelynek keretében a Szlovák Propagandairroda⁶ védnöksége alatt előadásokat szerveztek, színházi és bábszínházi előadásokat tartottak, szórólapokat és brosúrákat osztogattak. Ezekben ismertették az új állam szimbólumait, szerveit és céljait. Ilyen tevékenység cseh környezetben elképzelhetetlen volt. A néhány ezer szlovák légiós csak csepp volt a tengerben, a meglepett korszakú politikai és értelmiségi eliten átgázolt az események gőzhengere. Nem csoda, hogy az új állam elfogadásának és a vele való azonosulásnak a folyamata komplikált és lassú lefolyású volt. Masaryk elnök képe csak fokozatosan, az évek során váltotta le a hivatalokban – főként a magyar nemzetiségű környezetben – a magyar nemzeti hősök és politikusok képeit.

Az új állam legnagyobb belső problémája a feszült nemzetiségi helyzetből eredt. Ez egyszerre nyilvánult meg az egymással nem kompatibilis, eltérő társadalmi és szociális fejlettségű két államalkotó nemzet, a csehek és a szlovákok, valamint a nagyszámú kisebbségek vonatkozásában. Társadalmuk polgárosodása merőben eltérő színvonalú volt, csakúgy, mint szociális struktúrájuk és műveltségi szintjük, továbbá különböző mentális beállítottságuk és történelmi tapasztalatuk is. Teljesen más – strukturálisan és életszínvonalát tekintve szó szerint harmadik – társadalmat alkottak a ruszinok. Bezárkóztak a németek és még inkább a fejlemények által deprimált magyarok. Egy ennyire tarka, az újonnan alakuló köztársasághoz ambivalensen viszonyuló spektrumnak kellett

⁶ Az ún. Propagandairroda („Propagačná kancelária”) a Szlovákia területén 1921-ig működő, az (elsősorban magyar) államellenes és irredenta tevékenység megakadályozására létrehozott testület (tulajdonképpen titkosrendőrség).

megalapoznia a leendő csehszlovák társadalmat. Arról, hogy ez végül mégis sikerült, legjobban az 1938. májusi katonai mozgósítás tanúskodik, amikor is a társadalom – nemzetiségtől függetlenül – összezárt az állam védelmében, amelyet annak jellegével és küldetésével egyetemben időközben sajátjaként fogadott el. Ez volt a Csehszlovák Köztársaságnak a saját lakosságával kapcsolatban elért egyik legjelentősebb teljesítménye – hogy sikerült egybekovácsolni ennyire eltérő, teljesen különböző érdekekkel és célokkal rendelkező társadalmakat és etnikumokat.

Ez még a sokszor emlegetett magyar lakosságot is érintette, amelynek el kellett fogadnia szokatlan kisebbségi helyzetét, Budapest és a magyar kisebbségi pártok heves Csehszlovákia-ellenes propagandája ellenére. Eközben a földreform révén először jutott földhöz a magyar paraszt is, az új állam demokratizálta a magyar oktatást, és létrehozta annak az előfeltételeit, hogy a kulturális vívmányok hozzáférhetővé váljanak a Csehszlovákiában élő magyarok számára is. Mindezeket a tényeket a kisebbségi magyarok összehasonlíthatták Horthy arisztokratikus Magyarországaival, és ha valaki eddig nem értette volna meg a különbséget, az a saját bőrén is megtapasztalhatta a bécsi döntést követően, amikor a visszaszerzett területeken a magyar parasztok elvesztették a földjüket – azt ugyanis visszakapták eredeti arisztokrata tulajdonosaik sérelmeik jóvátételeként. A demokratikus viszonyokat akkor egy jóval alacsonyabb színvonalon álló politikai kultúra váltotta fel, egy gazdaságilag és szociálisan elmaradottabb ország számtalan demokratikus hiányosságával. A kijózanodás gyorsan jött, és a háború után azok „élvezhették” a következményeket, akik a legkevésbé tehetek mindenről, más szóval a „nagypolitika” újra a „kisembereken” verte el a port.

(Szlovák) Néppárt-ellenes plakát

A vitathatatlan integrációs eredmények ellenére az állam legnagyobb problémájának az a körülmény bizonyult, hogy a két államalkotó és egymáshoz látszólag legközelebb álló nemzet – a cseh és a szlovák – gyakorlatilag nem is ismerte egymást. Az I. világháborút megelőző együttműködésük csak tevékenységek szűk körére és még szűkebb társadalmi rétegekre korlátozódott. A két egymástól merőben különböző társadalom együttélése törvényszerűen vezetett azokhoz a jelentős problémákhoz, amelyekre senki sem volt kellően felkészülve. A Hajnal-vonal⁷ a morva–szlovák határvidéken haladt át, és a házasságkötési életkor, a gyerekszám és az egyedül élő egyének száma vonatkozásában két különböző életvezetési modellt választott el egymástól. A csehek szekularizált és polgári társadalmát a nyugat-európai modellhez közelített, a szlovákoké pedig – amelyet nagyfokú vallásosság és rurális jelleg határozott meg – a kelet-európai modell ismérveit mutatta. Ezeket az egymással nem kompatibilis egységeket rendkívül érzékenyen kellett kezelni, mellőzve az erőszakos beavatkozásokat, és inkább szabad utat engedve az egymás melletti fejlődésnek. A morva társadalom valahol a cseh és a szlovák között helyezkedett el, a ruszin pedig a szlovákokhoz állt nagyon közel. A magyar kálvinista „egykemodell” tovább színesítette a házassággal kapcsolatos minták tarka mozaikját.

Szlovákia urbanizáltsága kezdetleges jelleggel bírt, a lakosok többsége vidéki településeken lakott, és a mezőgazdaságból élt. A lakosságnak csupán 9%-a élt 20 000 főnél nagyobb lélekszámú városokban, és 5 000 főnél nagyobbakban is csak 22%. A nagyarányú vallásosság (több mint 70% római katolikus, 12% evangélikus, több mint 6% görögkatolikus, több mint 4% zsidó és kálvinista, ateista pedig nem egész 1%) és az uralkodó konzervatív beállítottság szöges ellentétben állt a nyílt cseh társadalommal, amely olyan új jelenségeket hozott magával Szlovákiába, mint a „politizálgatás”, a társulásokba tömörülés, a szabadidős tevékenységek (társasági szórakozás, sport, turizmus, egyesületek), a női emancipáció, új életmód, továbbá az öltözködés (női nadrágok, úszóruha, sportruházat stb.), az étkezés (sör, knédli, bukta, félkész

⁷Az 1900-as európai demográfiai adatok alapján a házassági mintákat vizsgáló John Hajnal egy Trieszt–Szentpétervár vonallal „osztotta ketté” Európát. A vonaltól nyugatra élők családalapítása a középkortól egyre későbbre tolódott.

termékek, konzervek stb.) és a zene új formái stb. A szlovák falu, amelyet már a háború előtti kivándorlási hullám következményei is megviseltek, kezdte elveszíteni erkölcsi normatív és szociálisan összetartó közösségi jellegét. Az új viszonyok még inkább hozzájárultak felbomlásához és nyitásához, ami tulajdonképpen ugyanannak az éremnek a két oldala volt.

Az urbanizáció alakulása Szlovákiában 1910–1940 között az 5 000 fősnél nagyobb települések példáján.

1.sz. táblázat:

	településszám	lakosság száma	Szlovákia lakosságának aránya (%)
1910	46	473 528	16,2
1921	49	562 931	18,8
1930	61	748 847	22,5
1940	69	832 461	23,5

Az urbanizáció alakulása Szlovákiában 1910–1940 között a 20 000 fősnél nagyobb települések példáján.

2.sz. táblázat:

	településszám	lakosság száma	Szlovákia lakosságának aránya (%)
1910	2	113 935	3,9
1921	2	146 087	4,9
1930	7	304 582	9,1
1940	6	302 059	8,5

Forrás: Mannová, Elena: Podmienky vývoja meštianskych vrstiev na Slovensku v 20. storočí. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava, 1998. 11.

Csehszlovákia kezdettől fogva egyértelműen deklarált köztársasági berendezkedése igyekezett következetesen megvalósítani a feudális viszonyok lebontását, az állampolgári egyenlőség érvényesítését pedig az új állam egyik alapvető kötelességének tekintette. Ennek szellemében a legelső törvények egyike megszüntette a nemesi rangokat és privilégiumokat, amelyeknek ez a réteg mindaddig örvendhetett. A földreform fő célja

a domináns földtulajdonviszonyok megbontása volt, amit Szlovákiában az idegen Pálffyak (több mint 100 000 ha), Coburgok (több, mint 80 000 ha), Andrássyak (majdnem 80 000 ha) és egy sor további család képviselt. Ellentétben a cseh területekkel, az elmaradottabb Szlovákia feudális viszonyainak felszámolása magában foglalta a feudális kötelezettségek alóli felmentés pénzbeli megváltásának eltörlését is, vagy keleten a görögkatolikus papoknak járó feudális adók – a „koblina” (termésadó) és a „rokovina” (évi egy munkanap) – megszüntetését.

A „szlovák nemesség” hiánya a történelmi Magyarország széthullásának előestéjén jelentősen megkönnyítette a szlovák társadalom – főként szerény elitjének – problémamentes alkalmazkodását az új viszonyokhoz (a cseh történelmi nemességgel ellentétben). Ám az, hogy a birtokosi-nemesi identitás is befolyásolhatta negatív módon a szlovák vezetők döntéseit, a legjobban Ján Vanovič példáján látható, aki 1914-től a Szlovák Nemzeti Párt alelnöke volt. Apja elszegényedett birtokosi családból származott, anyja pedig a neves Jeszenszky földbirtokos családból. A szlovák politika további alakulása szempontjából meghatározó jelentőségű 1918. május 24-i titkos tanácskozáson nem jelent meg, sőt annak előestéjén pártbéli tisztségéről is lemondott. Meglepő lépésének magyarázatát Pavol Halaša emlékirataiban olvashatjuk: „Vanovič a törvény embere volt, tisztelte a paragrafusokat, és ennek következtében tántoríthatatlanul ragaszkodott a formalitásokhoz, ilyen értelemben: ha én elvárom a hűbérúrtól, hogy betartsa a hatályos törvényt, akkor nekem is kötelességem azt betartani tekintet nélkül arra, hogy forradalmi idők járnak. Ráadásul érvényben volt még Dula bejelentése a párt tevékenységének felfüggesztésére vonatkozóan a háború idejére, amely még tartott. Azt gondolom, hogy nemesi lelkiismerete is hatott rá, hiszen a címer hosszú időn keresztül lógott bekeretezve az irodájában. Hogy is adhatná magát egy magyar nemes ilyen lázadáshoz, míg áll a monarchia!”⁸ Vanovič nem vett részt a turócszentmártoni gyűlésen sem, de amint törvényessé vált a helyzet, 1918. november 3-án már nem jelentett számára problémát, hogy az új államot támogatva szóljon a néphez.

⁸ Halaša, Paľo: *Spomienky II.* [Visszaemlékezések II.] Literárny archív SNK Martin, sig. 37 AD 3. s. 179–181.

A nemességhez – mint a letűnt Monarchia tartópillérehez és nem szlovák elemhez – való egyértelműen elutasító viszonyulás nem akadályozta meg az új rezsimet abban, hogy felhasználja a nemesség hagyományos karitatív és közérdekű tevékenységét, főként helyi és regionális keretek között (kórházak, különféle üzemek, egyesületek és szövetkezetek által). Sok téren így helyettesítették az állam elégtelen szociális politikáját. Egyes nemesek és arisztokraták, Odescalchi Livio herceggel az élen, még a kezdeményezést is magukhoz ragadták az államfordulat alatt, közösséget vállaltak az új állammal, és megpróbálkoztak programszerűen visszatérni saját állítólagos szlovák gyökereikhez. Mivel a szlovák eliteknek hagyományosan gyengéje volt a nemesi szövetségesek keresése, támogatták az ilyen törekvéseket, és igyekeztek őket kihasználni (Jozef Škultéty).

Szlovákia társadalma – annak ellenére, hogy általános választójog nélkül (a nők választójogáról nem is beszélve), valamint minimális politikai tapasztalatokkal, torz politikai kultúrával és a demokratikus intézmények és normális politikai aktivitás teljes hiányával lépett be a köztársaságba – rendkívül hamar hozzászokott a demokratikus parlamentarizmus nyújtotta új és jobb körülményekhez. Az állampolgári öntudat lényegesen alacsonyabb fokáról tanúskodott azonban az, hogy a két világháború közötti teljes időszakban a szlovákiai választók főként felekezeti és nemzetiségi alapon szavaztak. Amikor a szlovák politikusok az agrárpárti Antonín Švehlát arról győzködték 1917-ben, hogy a választók Szlovákiában alapvetően „rendi alapon” fognak szavazni, azaz a parasztok elsősorban az agrárpártra, akkor az vagy misztifikáció volt Švehla megnyerése érdekében, amit valóban sikerült is elérni, vagy a realitásokat és a politikai kultúrát nem tükröző naiv vágy kifejeződése. Végül csupán a szlovák – túlnyomórészt paraszt – választók 17-19%-a szavazott az agrárpártra. A „rendies” pártokat Szlovákiában egyenesen károsnak bélyegezték.

A politikai cirkuszban. (Képalírás:) Hang a közönségből: – No, most akkor melyik oldalra is egyensúlyoz át? A politikai cirkuszban. *Kocúr*, 6, 11–12. sz. 1928. november–december

Ha megpróbáljuk megvonni az új állam és a világháborúk közötti két évtized egyenlegét, azt láthatjuk, hogy a szlovákok parlamenti demokráciával kapcsolatos rövid, két évtizedes tapasztalata óriási hatással volt Szlovákia lakosságának további politikai tevékenységére a 20. században. A háború alatti szlovák állam rendszerével és kormányzati formájával szembeni határozott ellenállás, a szlovák nemzeti felkelés, az 1946-os választási eredmények, a kommunista rezsim bukása, de a mečiarizmus felszámolása is a 90-es években – ez mind a két világháború között működő parlamentáris demokráciával kapcsolatban megszerzett

tapasztalatnak volt köszönhető, ami erőteljesen és hosszú távon hatott a szlovák társadalom fejlődésére. Ellentétben például a magyar társadalommal, amelynek éppen ez a tapasztalata hiányzik, és így – miután megszabadult a kommunista diktatúrától – belpolitikai fejlődése utat tévesztett. Az a hatás ez, amelyet a mindmáig alulértékelt masaryki politikai kultúra fejtett ki a korábban csak az eltorzult magyarországi liberalizmus antidemokratikus formáját ismerő társadalomra. Szlovákiának a csehszlovákiai viszonyok elhozták az alkotmányt és a parlamentáris demokráciát, az általános választójogot – első ízben beleértve a női választójogot is –, csakúgy, mint a rendszeren működő pártpolitikai rendszert. Mindez nem volt magától értetődő az egész akkori Európa számára sem, és Szlovákia hirtelen, a köztes lépcsőfokok kihagyásával jutott el ide.

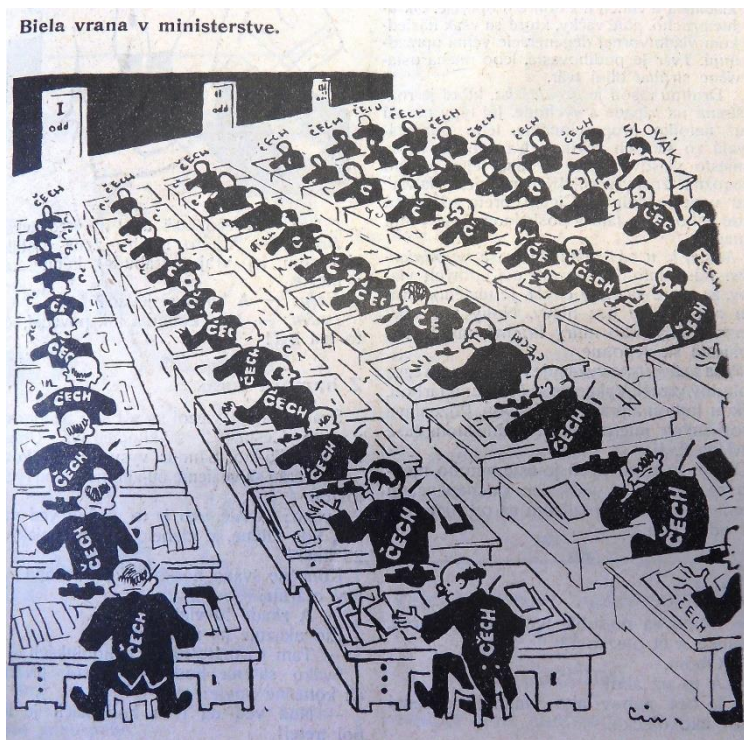
A legnagyobb változásokra azonban talán az iskolarendszerben és az oktatásügyben került sor. 1918 tavaszára a szisztematikus magyarosítási törekvések következményeként Szlovákia területén az összesen 3 641 népiskolából csak 140 volt szlovák oktatási nyelvű és 186 volt magyar–szlovák kéttannyelvű. Egyetlen középiskolában sem folyt szlovák nyelvű oktatás. Ennek eredménye volt az akár 30%-os szintet is meghaladó írástudatlanság, amely a cseh területeken csak 2%-ot ért el. Ezt a sanyarú állapotot Csehszlovákia alapvetően változtatta meg, az iskolarendszer pedig nemcsak elszlovákosodott, hanem minőségileg is fejlődni kezdett és modernizálódott. A nép- és középiskolák sűrű hálózatán túl fokozatosan kialakult a felsőoktatás is. A legnagyobb problémává az egyházi iskolák kérdése vált, mert a klérus számára gyakran fontosabb volt az iskola jellege, mint a nyelv, amelyen az oktatás folyt⁹.

Az 1918-as év a szlovák politikai elitek lakmusztesztje volt, különös tekintettel a jellegükre és politikai elveikhez való hűségükre. Sokan közülük diszkreditálták magukat a magyar korszakban, és vagy teljesen kívül álltak a szlovák nemzeti emancipációs törekvéseken (Vojtech Tuka, Jozef Tiso), vagy átugrottak a szlovák politikai táborból a magyarba (František Jehlička), vagy egy bizo-

⁹ Az egyházi iskolák bezárásának ürügyét a magyar tanárok képezték – ebben az iskolatípusban a csehek nem tudták biztosítani a tanerő pótlását, ám az intézkedést Hlinka hívei az egyházi oktatás elleni lépésként értékelték (nem mindig alaptalanul).

nyos időre felhagytak politikai karrierükkel (Ferdiš Juriga). Az úgynevezett nemzetiek, akik hosszú ideje megingathatatlanul a szlovák nemzeti önrendelkezés elvét vallották, sőt elkötelezettségük miatt akár még az államhatalommal és erőszakszerveivel is konfrontálódtak, nehezen viselték az államfordulat után, hogy főképp a Szlovák Nemzeti Párt soraiban a volt „magyarónok” érvényesültek – olyanok, akik a háború előtt semmilyen érdemet sem szereztek, sőt még különböző szlovákellenes elemek is voltak köztük. A Néppárt (Ludová strana) mint katolikus politikai tényező és a legerősebb politikai párt Szlovákiában, megsínylette a szlovák értelmiségi elit hiányát (felekezeti alapon a katolikusok 1914 előtt sokkal könnyebben elmagyarosodtak), ezért nemegyszer a háború előtt hitelüket veszített embereket is könnyen beengedett soraiba. A hagyományos és többnyire evangélikus nemzetiek és a pragmatikusan váltó, szlovák szempontból langyos álláspontú politikusok közötti feszültség így nemcsak morális, hanem felekezeti dimenzióval is bírt, és hosszú távon befolyásolta a szlovák politikai szintér viszonyait. A hagyományos és evangélikus elitek alkották a csehszlovákbarát erők magját, ellentétben a Prága-ellenes katolikusokkal, akik ellenezték a prágai centralizmust és a cseh-szlovák kölcsönösséget is.

A szlovák politikai elit a háború előtt erőteljes vallásossággal és a papság magas arányával küzdött, ami nagymértékben korlátozta akcióképességét, és ideológiailag is behatárolta. Megalakulásakor a Matica slovenská tagjainak 30%-a pap volt, a turócszentmártoni nyilatkozatot elfogadó gyűlésén pedig hivatalosan 107 férfi vett részt, akiknek 20%-a volt pap. Ennek az volt a következménye, hogy a prágai parlamentben a szlovákok között ugyan a csehekhez képest kétszeres volt az egyetemi végzettségű személyek aránya, politikai tőkéjük azonban tapasztalatok, kapcsolatok és pártkötődés hiányában jelentősen gyengébb volt. A miniszterek, egyetemi professzorok, a vállalkozói elit körében és a tábournoki karban a szlovákok aránya minimális volt, jóval kisebb annál, mint ami a lakosságon belüli arányukból következett volna. Ez az aszimmetrikus állapot természetes következménye volt a háború előtti iskolarendszernek.

Fehér holló a minisztériumban. *Kocúr*, 8, 8. sz. 1930. augusztus

Miután a húszas évek végére a szlovák középiskolákban, illetve az ország egyetemlein és főiskoláin végzett szlovák hallgatók első nemzedéke elkezdett munkába állni, fokozatosan háttérbe került a szlovák szakemberek és az értelmiség ügye, és végre teljessé vált a szlovák társadalom szerkezete, amely addig nélkülözötte a műszaki értelmiséget, az adekvát női foglalkoztatást és további társadalmi rétegeket. Létrejött a komplett politikai, értelmiségi és gazdasági elit. Az oktatási rendszer és a politikai kultúra fejlődésének függvényében végre az újkori szlovák nemzetfejlődés befejezéséről lehetett beszélni, valamint a közös történelmi emlékezet, a közös mítoszok és a tömegkultúra létrehozásáról.

Az utóbbi tényezővel összefüggésben ki kell emelni, hogy Csehszlovákia körülményei között éppen a kultúra örvendett példátlan fellendülésnek. A dinamikus fejlődést a közeli és távolabbi

világ felé való nyitás alapozta meg. A kultúra letéteményesei szó szerint teli tüdővel szívták magukba az európai kulturális fejlődést – vagy közvetlenül, vagy gyakran a fejlett és tematikáját tekintve közeli cseh vagy a nyelvileg még mindig érthető magyar kultúra közvetítésével. A nyitottságon kívül nagy jelentőséggel bírtak a hazai hagyományok is, bár a legjobb művek ennek a két tematikus és ideológiai forrásnak a szintéziseként keletkeztek. Komoly szimbolikus szerepet játszott a Matica slovenská újjáalakulása is, amely Szlovákia társadalmára és kultúrájára nemcsak intellektuális erejével, hanem történelmi érdemei révén is jelentős befolyással bírt. Óriási, sokoldalú és mindmáig alulértékelt szerepe volt a szlovák kultúra fejlesztésében Prágának, amely nyitottságával és kozmopolitizmusával bizonyos mértékig ellensúlyozta a nemzeti jellegű és kissé befelé forduló Matica működését és hatását.

Mi volt hát a valós hozadéka annak a megoldásnak, amely mellett a szlovák elit ritka egységben kötelezte el magát 1918. október végén? A szlovákok – történelmük során először – olyan államhatárra tettek szert, amely apróbb változtatásokkal mindmáig érvényben van. Ez egyáltalán nem volt kevés, mivel azelőtt bármikor, ha Szlovákiáról volt szó, területi meghatározása nem volt egységes. A határ végül nem vette figyelembe az etnikai arányokat, és olyan területeket is Csehszlovákiához csatolt, amelyeken nem csekély magyar kisebbség élt. Hogy ez nyereség volt-e vagy állandó problémaforrás, az nézőpont és történelmi tapasztalat kérdése. A szlovákok páratlan kulturális, civilizációs és politikai fellendülésen mentek keresztül, és megfizethetetlen tapasztalatra tettek szert a demokrácia terén. A világháborúk közötti két évtizedre mindmáig építenek, és ha sok tekintetben kedvezőbb a kiindulópontjuk, mint déli szomszédaiknak, ez kétségtelenül ennek a történelmi tapasztalatnak tudható be. Mentális hatása lényegesen nagyobb volt, mint első pillantásra tűnhet, ha csak azt a 20 évet vesszük, ami a köztársaságnak megadatott.

Fordította: Zahorán Tamás